

До питання злочину та покарання за «Правдою Руською»

Віктор Миколайович Єрмолаєв*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

*e-mail: v.m.yermolayev@nlu.edu.ua

Анотація

Актуальність теми дослідження пов'язана з тим, що витоками кримінального права сучасної України є звичаєве право, князівське законодавство й судова практика часів Київської Русі. У «Правді Руській» Ярослава Мудрого ці джерела права дозволили законодавцю сформулювати в першому вітчизняному юридичному кодексі визначення поняття злочину та покарання. Мета статті полягає в розкритті співвідношення злочину та покарання за часів «Правди Руської» та кримінального законодавства сучасної України. Ознайомлення з нормами «Правди Руської» дає підстави зробити висновок, що вона знала і фактично оперувала юридичними ознаками, які визначають поведінку як злочин, і сукупність яких дає поняття складу правопорушення. Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки використанню комплексу методів наукового пізнання, зокрема, діалектичного та порівняльно-правового. Проаналізовано також співвідношення понять смертної кари, як покарання за «Правдою Руською», та кровної помсти, як звичаю первісного ладу. За результатами проведеного дослідження сформульовано висновок про те, що в «Правді Руській» Ярослава Мудрого зроблено перший крок до законодавчого втілення принципу верховенства права, ефективної охорони індивідуальних та колективних інтересів людей, упорядкування соціальних процесів у нашій сучасній державі.

Ключові слова: «Правда Руська»; звичаєве право; поняття злочину; поняття покарання та його мета; кримінальна й цивільно-правова відповідальність; захист інтересів людей.

On the Issue of Crime and Punishment According to "Ruska Pravda"

Viktor M. Yermolaiev*

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

*e-mail: v.m.yermolayev@nlu.edu.ua

Abstract

The relevance of the research topic is related to the fact that the criminal law of modern Ukraine has its origins in customary law and princely legislation, judicial practice of the times of Kyivan Rus. In Yaroslav Mudryi "Ruska Pravda", these sources of law allowed the legislator to formulate a definition of the concept of crime and punishment in the first domestic legal code. The purpose of the article is to reveal the relationship between crime and punishment during the time of "Ruska Pravda" and the criminal legislation of modern Ukraine. An examination of the norms of "Ruska Pravda" allows us to conclude that it recognized and effectively applied legal features that define behavior as criminal, and whose totality constitutes the concept of an offense. Achieving this objective became possible through the use of a set of scientific methods of cognition, particularly the dialectical and comparative legal methods. The article also analyzes the relationship between the concept of the death penalty as a form of punishment under "Ruska Pravda" and blood vengeance as a custom of the primitive system. Based on the results of the study, it is concluded that "Ruska Pravda" by Yaroslav Mudryi made the first step toward the legislative implementation of the rule of law principle, the effective protection of individual and collective interests, and the regulation of social processes in our modern state.

Keywords: "Ruska Pravda"; customary law; concept of crime; concept and purpose of punishment; criminal and civil liability; protection of human interests.

Вступ

Сучасна наука кримінального права розрізняє матеріальне, формальне та формально-матеріальне визначення поняття злочину. Під першим розуміють шкідливу поведінку (дію чи бездіяльність) суб'єкта, під другим – дію, заборонену кримінальним законом. Стаття 11 Кримінального кодексу України встановлює, що «злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину» [1].

Огляд літератури

Сучасна українська історіографія «Правди Руської» має, на жаль, лише декілька праць. Передусім це короткі нариси О. Сліпущко та В. Яременко [2], В. Я. Тація та інших [3], далі окремою є праця відомого історика

О. П. Толочка [4], де він спробував пояснити більш пізнє, літописне походження Короткої редакції «Правди Руської». Питання злочину і покарання за «Правдою Руською» вивчав також М. С. Грушевський у своїй багатотомній праці «Історія України-Руси» [5]. Останніми ґрунтовними дослідженнями тематики «Правди Руської» на рівні сучасної юридичної науки необхідно назвати фундаментальні дослідження «Правова система України: історія, стан та перспективи» [6] та тексти Правди українською мовою і коментарі [7; 8]. Автор також посилається на останні обговорення індивідуальної кримінальної відповідальності за ст. 25 (3) Римського статуту та теоретичні й практичні аспекти юридичної відповідальності у кримінальному судочинстві [9; 10].

Матеріали та методи

Об'єктом аналізу статті є історико-правове порівняння визначення поняття злочину та покарання за «Правдою Руською» та сучасним кримінальним законодавством України.

Задля досягнення поставленої мети застосовано комплекс методів: діалектичний (для відображення процесу співвідношення матеріального, формального та матеріально-формального поняття злочину), формально-юридичний (для встановлення змісту основних видів злочину та покарання за «Правдою Руською»), логічний (для аналізу співвідношення понять кровної помсти, як звичаю, та смертної кари, як покарання за вироком суду в Київській Русі).

Результати та обговорення

Поняття та види злочину

Знання сучасного стану кримінального законодавства дає змогу простежити становлення поняття злочину в праві України-Русі, а також і на наступних етапах розвитку феодального права. «Правда Руська» («правда» – закон, справедливість, істина) – найдавніший кодекс в історії вітчизняного законодавства, що виходив із матеріального поняття злочину. Вона називала злочин «обідою» і визначала його як дію, що завдала фізичної, моральної чи майнової шкоди приватній особі [7].

«Обіда» – правопорушення, очевидно, розглядалося законодавцем передусім як порушення приватного інтересу і лише за тим – як порушення правового установлення. Отже, приватноправовий аспект трактування правопорушення домінував над публічно-правовим [9, с. 75].

Безсумнівним є зв'язок «обіди» за «Правдою Руською» з поняттям злочину за Договором князя Олега з греками 911 року. В ст. 3 цього документа

злочин називається проказою (від слова «проказати») [7]. Очевидно, що поняття «проказа» є близьким до поняття «обіда» в «Правді».

Тож, законодавчі акти Стародавньої Русі насамперед виходять із матеріального визначення поняття злочину як «обіди», яка завдає шкоди потерпілому від злочину. Втім, слід зазначити, що хоча «Правда Руська» і виходить із матеріального визначення злочину, проте окремим законодавчим актам Київської Русі було відомо й формальне визначення поняття злочину. Це підтверджують норми Церковних уставів (статутів – правила поведінки, розпорядок життя) князів Володимира та Ярослава. В кожному уставі є норма, що забороняє певну поведінку, хоча вона і не завдає шкоди приватній особі. Достатньо послатися на ст. 9 Уставу Володимира, яка забороняє моління біля води: «А се церковни суди: или кто молится под овином, или в рощений, или у воды» [7, с. 9].

Ознайомлення з нормами «Правди Руської» дає підстави зробити висновок, що вона знала і фактично оперувала істотними юридичними ознаками, тобто такими, які визначають поведінку як злочин, і сукупність яких дає поняття складу правопорушення. При цьому, природно, норми «Правди Руської» обходилися без назви цих ознак. Оскільки вони об'єктивно існували, ми й називаємо їх сучасними термінами.

За «Правдою» суб'єктом правопорушення вважалися всі вільні люди Київської держави – феодала, населення міст, селяни. Правопорушення, здійснені жінками, розглядалися церковними судами.

Залежно від об'єкта злочину право Київської Русі розрізняло окремі види правопорушень і, передусім, злочин проти особи.

Ранньофеодальне право як в Європі, так і в Русі, приділяло особливу увагу встановленню відповідальності за вбивство. Воно визнавалося найтяжчим злочином як насильницьке позбавлення людини життя – «душогубство».

«Правда Руська» класифікує види убивства за різними підставами, передусім, залежно від соціальної належності вбитого, його місця в ієрархічній структурі суспільства Київської Русі. Згідно з цим поділом підвищеному захисту підлягали передусім представники феодальної знаті. Так, ст. 1 Правди Ярослава на першому місці передбачає вбивство: русина (представника воєнно-дружинної знаті); гридина (члена княжої дружини); купчини, ябедника і мечника (члени княжої дружини, що виконували конкретні доручення князя) [7, с. 9].

Цю лінію продовжує і Правда Ярославичів, яка особливу увагу приділяє тим видам вбивств, які були спрямовані проти людей князя, як глави феодальної

вотчини. Так, у Правді Ярославичів розрізняються – вбивство дворецького, княжого під'їзного, тіуна, старшого конюшого при стаді [7].

Схожі положення зустрічаються і в Поширеній Правді [7]. Вказані тут особи – міністеріали, тобто представники вищого ешелону адміністрації так званої двірцево-вотчинної системи управління господарством князя з виконанням функцій управління державою. Пізніше до видів вбивств були приєднані вбивство ізгоя, слов'янина, тобто вільних жителів-новгородців.

На відміну від Правди Ярослава, Правда Ярославичів виокремлює також вбивство феодально-залежної людини – княжого старости, який відав селами та пашнями, княжого рядовича, смерда, холопа. Потрібно врахувати, що в цей час змінюється і фактичний статус холопів, або рабів, їх прикріплюють до землі і перетворюють таким чином на селян, але кріпосних, бо юридичне становище раба або холопа залишається незмінним. Вони залишаються безправними. Хоча спочатку вбивство холопа не вважалося вбивством, оскільки холоп не був суб'єктом права. Вбивство холопа розглядалося як завдання майнової шкоди, на зразок знищення майна. Але коли холоп був включений у виробниче життя, його вбивство розглядалося законом, як злочин.

Захищалося також життя ремісників що перебували у феодальній залежності (ст. 15 Розширеної Правди) [7, с. 32].

«Правда Руська» знала й інші види вбивства, залежно від місця їх вчинення: «вбивство в сваді чи на бенкеті», тобто під час сварки, на виду, при свідках. Думається, що цей вид вбивства виник унаслідок його широкого поширення, побутового характеру.

Спеціально говорить закон і про вбивство нічного крадія, який пійманий і зв'язаний і вже знешкоджений, але потім все-таки вбитий. Злочинним також визнавалося вбивство нічного крадія, не на місці злочину, а за воротами дому, де він учинив крадіжку. Нарешті, у «Правді Руській» є вказівки і на кваліфіковані види вбивства. Це передусім вбивство в разбої [7]. Воно вважалося найбільш тяжким правопорушенням, адже посягало і на життя потерпілого, і на його майно.

Друга група правопорушень проти особистості – нанесення тілесних ушкоджень, тобто вчинення дій, що порушують тілесну недоторканність особи і призводить до покалічення.

Подібні злочини і покарання за них передбачають кілька статей Правди Ярослава (статті 2–7) [7, с. 9]. При цьому в вину злочинцю ставили не тільки порушення тілесної неушкодженості потерпілого, а й наслідки зло-

чинних дій. Так, у ст. 6 Правди Ярослава передбачаються випадки, коли внаслідок тілесного ушкодження настає кульгавість.

Серед подібних складів злочину вирізняли тілесне ушкодження, що спричинило втрату якого-небудь органа тіла або його частини. Мається на увазі ст. 7 Правди Ярослава, де йдеться про втрату якого-небудь пальця. Слід відзначити, що в воєнно-дружинному середовищі таке ушкодження вважалося досить серйозним, тому що заважало воїну користуватися зброєю.

У Розширеній Правді більш детально урегульовані питання відповідальності за завдання тілесних ушкоджень (статті 27–31) [7, с. 32–33].

Третя група правопорушень проти особи – це посягання на честь та гідність особи.

У ранній період Київської Русі, коли зберігалось багато пережитків воєнної демократії, правлячий клас – воєнно-дружинна знать – був дуже чутливим до питань честі й болісно сприймав будь-яке зазіхання на лицарську честь і гідність. Так виникла така дивна, незвична для сучасної людини, оцінка посягання на честь як викидання волосся з вусів та бороди, яке спричиняло більш сурове покарання порівняно з покаранням за тілесне ушкодження, за покалічення пальця. Очевидно, що таке встановлення було пережитком ладу воєнної демократії, коли фізична вищість (вуса та борода) були зовнішнім показником сили, військової доблесті, що дозволяло претендувати на належність до воєнно-дружинної знаті. Більш ганебним вважалося бути битим, ніж порізаним, пораненим.

Хоча норми «Правди Руської» не містять прямої вказівки на те, що вони захищають честь та гідність тільки представників панівних кіл населення, проте така спрямованість безсумнівна.

Не випадково відповідні статті Правди Ярослава послідовно передбачають дії, що посягають на честь та гідність, які відбуваються між особами, носіння зброї. І, крім того, знаярдя злочину, як, правило, виступала зброя. Зброя ж, на ранніх ступенях феодалізму, була належністю лише воєнно-дружинного оточення, привілеєм лицарства. Нарешті, на користь цієї точки зору свідчить той факт, що умови, за яких одним із найважливіших методів експлуатації було неекономічне примушення, виключали турботу про захист честі й гідності залежного населення. В іншому випадку саме це примушення було б неможливим.

Ще одна група поширених правопорушень, передбачених нормами «Правди Руської», – це злочини проти власності, або майнові злочини. Найбільш небезпечні з них – посягання на землю, спроба заволодіти землею, на яку

вже встановлено право власності. Небезпека цього злочину виходила з того, що земля до середини XI в. стала основною умовою феодалного способу виробництва [11].

З цього погляду надзвичайний інтерес становить злочинне посягання на заволодіння ріллею, а також на лісові угіддя. Безпосереднім предметом посягання визнавався знак власності на землю, а діянням – його пошкодження або знищення. У Розширеній же Правді ці злочини розглядалися в статтях 70–73 [7, с. 36]. Уперше ці посягання передбачала ст. 34 Правди Ярославичів, яка детально описувала склади цих злочинів, що дає підстави зробити висновок: на цей час уже склалося чітке уявлення про право власності на землю як про право на все те, що знаходиться на землі й під землею, на все те, що на землі росте і на землі мешкає. Тому з розвитком феодалізму посягання на землю і на право власності на неї стають більш поширеними, а з іншого боку, є свідченням прагнення держави передбачити, попередити можливі посягання на землю.

Далі «Правда Руська» виокремлює такий вид злочину проти власності, як крадіжка («тятьба», тобто таємне, явно протизаконне заволодіння чужою річчю (майном)). У понятті «тятьба» вирізнялись такі основні склади злочину, як крадіжка і розбій. Це найбільш давній і поширений вид посягання. Правда Ярослава розглядає крадіжку військового коня та зброї, одягу дружинника (ст. 13) [7, с. 9]; Правда Ярославичів передбачає крадіжку майна з феодалської садиби (домашній скарб), робочого коня, корови та іншої домашньої худоби, дров та сіна (статті 21–25, 31, 35–37, 39, 40) [7, с. 10], Розширена Правда (статті 33–36, 41–43, 71–73, 75, 76, 81) [7, с. 33–37], а також крадіжку холопів. Про поширеність крадіжок, їх небезпечність для власників свідчить той переконливий факт, що з 25 статей Правди Ярославичів 10 статей передбачають відповідальність саме за крадіжку (в Розширеній Редакції – 21 стаття) [7, с. 32].

Норми Правди Руської, особливо Розширеної Редакції, які передбачали юридичну відповідальність за крадіжку, котрі карали татя, детально описують склад злочину, тобто всі вони мають казуїстичний характер. Про що свідчать, наприклад, іронічні насміхання над спробами крадія виправдатися: «Взяв не для крадіжки, для таємного продажу». Не можна також не звернути уваги на те, що засудженню крадія у вигляді покарання сприяла моральна оцінка цієї дії: «Чуже взяти – своє втратити».

«Правда Руська» і судова практика розрізняє й кваліфіковані види крадіжок. Кваліфікованим називається злочин за наявності ознак, що підвищують його небезпеку для суспільства. Такою визнавалася крадіжка нічна (ст. 40 Розширеної Правди) [7, с. 34]; крадіжка із закритих приміщень; крадіжка

з церкви чи інших спеціальних приміщень, конокрадство. Нічна крадіжка вважалася небезпечним злочином, тому що крадій користувався часом, коли пильність власника була послаблена. Крадіжка із закритих приміщень свідчила про злочинну винахідливість крадія, якого навіть замки не могли зупинити. Крадіжка з церкви та інших культових місць означала, крім того, осквернення злочинною дією того місця, звідки забиралась вкрадена річ. Крадіжка коня вважалася небезпечною тому, що посягала на основну тяглову силу в феодальному суспільстві.

Як самостійні склади злочинів проти власності можна виділити такі, як знищення чужого майна – руйнування, підпал. Знищення чужого майна визнавалося більш тяжким злочином порівняно з крадіжкою, оскільки при крадіжці залишалася надія, що украдена річ буде знайдена, а знищення майна такої надії не залишало. Найбільш небезпечними видами знищення майна вважалися загублення коня «пакощами» та підпал гумна (статті 83, 84 Розширеної Правди) [7, с. 37]. Перше було спрямоване проти основної тягової сили в феодальному господарстві – коня, друге – загрожувало знищенням основного продукту харчування – хліба. Крім того, від підпалу гумна могли загорітися і сусідські двори.

Тому законодавець визнав найвищу міру покарання для винного «потік і розграбування» (конфіскацію усього майна і вилучення з верві або продаж у рабство всієї сім'ї). У складі злочинів проти особи і власності вже Правда Ярославичів виділяла в понятті «татба» – розбій. Стаття 20 передбачала: «а иже убьют огнищанина в разбои», то вервь (громада), на території якої було знайдено труп вбитого, сплачує подвійну віру [7, с. 10]. Згодом, у Розширеній редакції «Правди» стаття 7 знімала з верві відповідальність за розбій і встановлювала покарання для розбійника та його сім'ї – їх віддавали на потік і розграбування.

Окрім злочинів, які визнавалися Правдою Руською, в житті мали місце посягання, небезпечні для суспільства, що не були формально врегульовані законом. Проте держава вела з ними боротьбу. Передусім це стосується так званих державних злочинів.

Політичне життя Русі знає масові заворушення. Літопис називає їх «зло». До державних злочинів належить також вбивство князя або його найближчих помічників-адміністраторів. Таким було вбивство Володимиро-Суздальського князя Андрія Боголюбського, з іменем якого пов'язана остання спроба зупинити політичний розпад Київської Русі. Як відомо, він був вбитий в 1167 р. боярами-змовниками, які не бажали відновлення відносно централізованої держави.

Цілий ряд правопорушень проти релігії та церкви і покарань за них передбачались церковними «Уставами». «Правда Руська» про них не згадує. Це такі злочини, як виконання язичьких обрядів (моління біля води, наприклад); навернення до іншої віри, осквернення храму чи святотатство (приведення до церкви худоби); невиконання обрядів християнської віри; церковна татба.

«Правда Руська» нічого не говорить також і про злочини проти моралі, але церковні устами їх передбачають: умивання, зґвалтування (кваліфікований вид – групове зґвалтування), викрадення дівчини, образа словом (наприклад, образа дружини словом «розпусниця») [7]. Церковні устами до злочинів проти моралі відносили також побої та бійки.

Більша група норм Правди Руської присвячена покаранню як заходам державного впливу, які суд приймав стосовно осіб, котрі вчинили правопорушення.

Поняття. Мета та основні види покарань

Поняття «покарання» в Київській Русі формувалося в нерозривному зв'язку з поняттям злочину. Злочин в часи Руської Правди розумівся передусім як «обіда» – завдання фізичної, матеріальної або моральної шкоди приватній особі. Відповідно, і покарання сприймалося як міра, покликана відшкодувати, компенсувати збитки, завдані обідою. Звідси і впливають конкретні види покарання [10, с. 5].

Згадування в Правді, інших законодавчих пам'ятках того часу про смертну кару відсутнє, хоча відомості про неї маємо в літописах. Можна припустити, що її законодавче скасування було пов'язане з обмеженням застосування кровної помсти, а за синів Ярослава Мудрого вони відмінили помсту смертю за вбивство, встановили грошовий викуп.

Найпоширенішим покаранням, за Правдою Руською, природно, був грошовий штраф. Усі штрафи поділялися на дві частини: перша – віра та головництво; друга – продаж та урок. Віра й продаж призначалися для надходження в княжу казну, закон, очевидно, переслідував фіскальну вигоду. Саме тому розміри цієї частини чітко фіксувалися в законі. При цьому вони становили левову частку загальної суми штрафу, яку зобов'язаний був виплатити обідчик. Головництво та урок призначалися для компенсації потерпілого. Розміри цієї частини не фіксувалися, адже вони визначалися угодою між потерпілим та його родичами, з одного боку, і винним – з другого.

Ураховуючи особливості штрафу, призначеного для сплати потерпілому, ряд вчених, схильні розглядати відносини, котрі при цьому виникали між потерпілим та обідчиком, як зобов'язання, що виникають із завдання шкоди

або зобов'язання позадоговірні. Визнаючи право цієї версії на існування, слід, проте, відзначити, що в праві Київської Русі розділялися поняття кримінального злочину та цивільного правопорушення і, значить, відповідні міри стягнення за їх вчинення. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що можливість для сторін самим визначати розмір компенсаційної виплати впливає саме з покарання, визначеного судом правопорушнику, а не з цивільно-правових зобов'язань, що виникають із завдання шкоди.

Існування штрафів, що направлялися до княжої казни, не змінювало основної мети покарання – захистити вільних людей від злочинних посягань. У цих штрафах було спеціальне призначення – вони винагороджували зусилля держави, її посадових осіб по організації правосуддя, яке було покликане поновити порушений закон, задовольнити потерпілого.

«Правда Руська» знала й такий вид покарання, як «потік і розграбування», що означало вигнання злочинця спочатку з общини, а потім із «землі», а також конфіскацію його майна. Це покарання призначалося за найбільш тяжкі види злочинів (вбивство в розбої, деякі кваліфіковані види крадіжок та підпал). Очевидно, що вказаний вид покарання являє собою пережиткову форму впливу в часи первіснообщинного ладу на члена роду чи племені, який порушив звичаї, що там панували. Потік і розграбування були суровим покаранням, оскільки вигнання відривало людину від її соціального оточення і погрожувало їй, по суті, громадянською смертю. Людині, приреченій на вигнання, щоби зберегти своє існування в умовах ранньофеодального ладу, не залишалося нічого іншого, як віддатися під заступництво феодала – князя або боярина. Отже, потік і розграбування призводили, по суті, до рабської залежності покараного. Водночас не можна не враховувати, що в суспільно-економічному житті Київської Русі відносини рабства не мали перспектив розвитку. По-перше, рабовласницький лад зникає до кінця X ст., а по-друге, рабовласницький лад у суспільстві східних слов'ян у ранньофеодальній Київській державі характеризувався відносинами патріархального рабства, що прирівнювало, як відомо становище рабів до становища членів сім'ї господаря [11, с. 214].

У нормах «Правди Руської» ми не зустрічаємо такого виду покарання, як смертна кара, хоча очевидно, що в умовах класових суперечностей, які постійно загострювалися, держава вдавалася до подібної міри покарання. Але рання редакція Руської Правди згадує лише кровну помсту.

Співвідношення понять кровної помсти та смертної кари

В історико-правовій літературі зустрічається зміщення понять смертної кари та кровної помсти. Уявляється, що співвідношення цих понять таке:

кровна помста – це звичай первісного ладу. Він склався як обов’язок роду потерпілого безпосередньо розправитися з особою, що порушила звичаї цього суспільства. До кровної помсти був готовий будь-який член роду при настанні звичних умов, що передбачають застосуванню кровної помсти. Кровна помста зустрічається в державному суспільстві на ранніх етапах розвитку держави та його правової системи як санкціонований звичай. У Київській Русі застосування кровної помсти як санкціонованого звичаю допускалося ранньою редакцією Руської Правди – Правдою Ярослава в обмеженому вигляді: а) обмежувалася кількість злочинів, що спричинили застосування кровної помсти, – це вбивство і завдання тілесних ушкоджень; б) обмежувалось число месників (вдатися до помсти могли лише ті особи, які перераховувалися законом); в) особа, яка користується правом кровної помсти, могла обирати між помстою і покаранням у вигляді штрафу.

Більшість дослідників доходять висновку, що кровна помста мала позасудовий характер. У XI-XII ст. Київська держава відмовилася від кровної помсти, заборонивши її застосування, що зафіксовано в ст. 2 Поширеної Правди, і замість неї передбачила штраф [7, с. 31].

Відмова від кровної помсти і заміна її штрафом значною мірою пояснюється фіскальною вигодою для держави. Але була ще одна вагома причина відмови від кровної помсти, навіть в обмеженому вигляді. У суспільстві, де основним методом експлуатації було примушування до податі, щоденне посягання на життя та майно безпосереднього виробника давало останньому легальну можливість не коритися своїм гнобителям, використовуючи різні засоби, в тому числі й кровну помсту.

На відміну від кровної помсти, смертна кара – це захід державного примусу, що визначається та застосовується державним органом. Смертна кара передбачається відповідними нормами і застосовується за вироком суду, винесеного на підставі розгляду обставин конкретної справи.

Висновок

Отже, найдавніша пам’ятка давньоруського права XI-XII ст. «Правда Руська» започаткувала вітчизняне законодавство. Вона чітко визначила види правопорушень та міри юридичної відповідальності за них. З перших статей закону законодавець встановлював відповідальність за вбивство, за злочини проти тілесної недоторканності та особистої свободи. «Правда» спочатку обмежила, а в наступних редакціях скасувала смертну кару, диференціювала відповідальність за злочини проти власності, церкви, передбачила захист сімейних відносин, суспільної і християнської моралі. Покарання, як засвід-

чують статті закону, мало метою відновлення порушеної справедливості, компетенцію за заподіяну шкоду.

Віднині злочин став тлумачитися не лише як «обіда», як будь-яке завдання потерпілому фізичної, матеріальної чи моральної шкоди (покривдження), а як дія, заборонена Правдою.

Ретроспективний погляд на історію вітчизняного права дає підстави не лише пишатися нею, а й урахувати набутий величезний правовий і правотворчий досвід, розвиток інституцій права, його джерел. Аналіз норм Правди Руської про злочини та покарання засвідчує: в ній було зроблено перший крок до законодавчого втілення принципу верховенства права, ефективної охорони і захисту індивідуальних і колективних інтересів людей, упорядкування соціальних процесів.

Список використаних джерел

- [1] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 19.06.2025).
- [2] Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. Київ : Дніпро, 2001. Т. 1: X–XV ст. С. 173–185.
- [3] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол. В. Я. Тацій [та ін.]. Харків : Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України. С. 649–653.
- [4] Толочко О. П. Краткая редакция Правды Русской: происхождение текста. Киев, 2009. 135 с.
- [5] Єрмолаєв В. М. Михайло Грушевський про установчу владу українського народу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27, № 4. С. 15–31. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.16-28](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.16-28).
- [6] Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Харків : Право, 2008. Т. 1: Правова система України: від Руської Правди Ярослава Мудрого до сучасності. С. 222–506.
- [7] «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. / уклад. : Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. 2-ге вид., змін. та допов. Харків : Право, 2017. 392 с.
- [8] Демиденко Г. Г., Єрмолаєв В. М. Київська Русь: пам'ятки права (X–XIII ст.): тексти, переклади, коментарі : навч. посіб. Харків : Право, 2020. 224 с.
- [9] Shulzhenko N., Romashkin S. Types of individual criminal responsibility according to article 25(3) of rome statute. *Juridical Tribune*. 2021. Vol. 11, Iss. 1. P. 72-80. URL: <https://doi.org/http://www.tribunajuridica.eu/arhiva/An11v1/5.%20Snizhana%20Romashkin.pdf>.
- [10] Baranovska T., Ihnatiuk O., Sokha S., Moskvych L., Dragan O. Theoretical and practical dimensions of legal responsibility in criminal justice. *Multidisciplinary Science Journal*. 2024. Vol. 6. Art. n-r e2024ss0737. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0737>.
- [11] Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденко та В. М. Єрмолаєва «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі»). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4 (79). С. 210–214.

References

- [1] Criminal Code of Ukraine. (April 5, 2001). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- [2] A thousand years of Ukrainian socio-political thought. (2001). (Vols. 1-9); *Vol. 1: X-XV centuries*. (pp. 173-185). Kyiv: Dnipro.
- [3] Honcharenko, V.D. (Ed.). (2016). *The Great Ukrainian Legal Encyclopedia*. (Vols. 1-20). *Vol. 1: History of the State and Law of Ukraine*. (pp. 649-653). Kharkiv: Pravo.
- [4] Tolochko, O.P. (2009). Short edition of the Russian Pravda: the origin of the text. Kyiv.
- [5] Ermolaev, V.M. (2020). M. Hrushevsky on the Constituent Power of the Ukrainian People. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(4), 16-28. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.16-28](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.16-28).
- [6] Legal system of Ukraine: history, state and prospects. (2008). (Vols. 1-5); *Vol. 1: The legal system of Ukraine: from the Russian Pravda of Yaroslav the Wise to the present*. (pp. 222-506). Kharkiv: Pravo.
- [7] Demydenko, H., & Yermolaev, V. (Eds.). (2017). *"Ruska Pravda" of Yaroslav the Wise: the beginning of national legislation*. (2nd ed.). Kharkiv: Pravo.
- [8] Demydenko, H.H., & Yermolaev V.M. (2020). Kyivan Rus: legal monuments (X-XIII centuries): texts, translations, comments. Kharkiv: Pravo.
- [9] Shulzhenko N., & Romashkin S. Types of individual criminal responsibility according to article 25(3) of rome statute. *Juridical Tribune*. 2021. Vol. 11, Iss. 1. P. 72-80. Retrieved from <http://www.tribunajuridica.eu/arhiva/An11v1/5.%20Snizhana%20Romashkin.pdf>.
- [10] Baranovska, T., Ihnatiuk, O., Sokha, S., Moskvych L., & Dragan, O. (2024). Theoretical and practical dimensions of legal responsibility in criminal justice. *Multidisciplinary Science Journal*, 6, 2024ss0737. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0737>.
- [11] Radutnyi O. (2014). A New Look at the Truth of Rus of Yaroslav the Wise (review of the publication compiled by G. G. Demydenko and V. M. Ermolaev "The Truth of Rus of Yaroslav the Wise: The Beginning of the Legislation of Kyivan Rus"). *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine: Collection of Scientific Proceedings* Kharkiv, 4, 210-214.

Віктор Миколайович Єрмолаєв

доктор юридичних наук, професор

професор кафедри теорії та історії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

директор Центру історико-правових досліджень

Харківської правничої школи

61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна

e-mail: v.m.yermolayev@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0002-3305-6591

Viktor M. Yermolaiev

Doctor of Law, Professor

Professor of the Department of Theory and History of Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Director of the Center for Historical and Legal Studies

Kharkiv Law School

61024, 77 Hryhoriia Skovorody Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: v.m.yermolayev@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0002-3305-6591

Рекомендоване цитування: Єрмолаєв В. М. До питання злочину та покарання за «Правдою Руською». *Проблеми законності*. 2025. Вип. 169. С. 6–19. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.169.334747>.

Suggested Citation: Yermolaiev, V.M. (2025). On the Issue of Crime and Punishment According to "Ruska Pravda". *Problems of Legality*, 169, 6-19. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.169.334747>.

Статтю подано / Submitted: 14.03.2025

Доопрацьовано / Revised: 25.05.2025

Схвалено до друку / Accepted: 30.06.2025

Опубліковано / Published: 02.07.2025